

GOVOR PETRA VERČA, NOVINARJA PRIMORSKEGA DNEVNIKA

Slovesnost ob 90-letnici ustrelitve štirih bazoviških junakov

Ljubljana, 4. septembra 2020

Ljubljana menda nima morja. Bi pa rad povedal, da potrebuje svetilnike.

Lani v tem času je po vsem svetu na milijone mladih štrajkalo za podnebje. Skušam si predstavljati deklet ali fanta, ki sta se udeleževala teh protestov. Starši so medtem morda ostali brez službe ali govorijo o tem, da jo bodo zaradi posledic pandemije na gospodarstvo kmalu izgubili. Možnosti za druženje s sovrstniki so omejene, koronaomejitvam sta podrejena tudi šport in zabava.

Dekle in fant bosta verjetno težko razumela smisel prireditev v spomin na čas, ko še babice in dedki niso bili rojeni.

Rad bi jima povedal zgodbo.

13. december 1941. 52-letni Lavo Čermelj, oče dveh otrok, v veliki dvorani sodišča v Trstu spremlja nastop tožilca Carla Fallaceja na t. i. drugem tržaškem procesu. Tožilec tudi za Čermelja predlaga smrtno kazen.

Čermelj ob povratku v svojo celico napiše pismo ženi Olgi ter otrokoma Vlasti in Samu. Sinu med drugim svetuje: "V najtežjih trenutkih naj ti bo spomin name svetilnik v temni noči."

Dan kasneje, 14. decembra dopoldne, predsednik fašističnega sodišča Antonino Tringali Casanuova vpraša 60 obtožencev, ali bi pred izrekom sodbe kaj povedali. Čermelj izkoristi priložnost za kratko izjavo: "Edini moj prestop je bil, da sem ljubil svoje ljudstvo, to pa je vendar pravica, da, sveta dolžnost vsakega človeka, in v tem pogledu ne more in ne sme biti nobenega hierarhičnega razločevanja med narodi."

Te besede niso kaj dosti drugačne od tistih, ki jih bo skoraj 23 let kasneje, 20. aprila 1964, v sodni dvorani v južnoafriški Rivonii izrekel Nelson Mandela: "Boril sem se proti prevladi belcev in prevladi črncev. Gojil sem ideal demokratične in svobodne družbe, v kateri bodo vsi ljudje živeli skupaj, v harmoniji in z enakimi možnostmi. Za ta ideal sem pripravljen umreti."

Tako Čermelj kot Mandela sta se naposled izognila smrtni kazni, zaradi česar sta po več letih lahko napisala dragocene spomine.

Dolga pot do svobode Nelsona Mandele je uspešnica, ki navdihuje. Za ves svet je, če

uporabimo Čermeljeve besede sinu, svetilnik v temni noči.

Primorska epopeja pa žal ni postala, če naj tako rečemo, svetovni hit.

A med tistim bojem zoper apartheid na jugu Afrike in primorskim uporom fašizmu je veliko podobnosti. Na vrhu obojih prizadevanj je ideal pravične družbe. In v obeh je nastopil trenutek težke odločitve, da se nenasilne oblike protesta nadomesti z bombami.

Danes demokratični svet priznava Nelsonu Mandeli in soborcem pravico, da so se uprli z orožjem. Del italijanske javnosti, žal, te pravice tigrovcem še ne priznava. Lahko si želimo, da bo po letošnjem tihem poklonu predsednika republike Sergia Mattarella na bazoviški gmajni drugače.

V obeh velikih zgodbah, primorski in južnoafriški, je tudi kopica fascinantnih, razburljivih, tragičnih, skratka romanesknih mikrozgodb. Odrekanje družinskim radostim. Tvegano, ilegalno prečkanje meje. Skrivni sestanki. Nočno dostavljanje knjig. Pisma iz zapora. Smrtni obsojenci, ki pišejo zadnje besede staršem, ženi, dekletu ...

Pred devetimi leti sem intervjuval pisatelja Dušana Jelinčiča, sina tigrovca Zorka Jelinčiča. Dejal je, da je ves TIGR krasna snov za roman. Je pa dodal: "Ampak če si pošten do svojega pisateljskega poklica, si moraš za tak roman vzeti veliko časa. Potrebno je veliko raziskovalno delo."

Glede na povedano, nam je lahko še kako žal, da o primorskem uporu ni kaj več napisal Ciril Kosmač, ki je bil med obtoženci na prvem tržaškem procesu. Kristina Brenkova je zapisala, da je brala Johna Steinbecka, in da se ji je zdelo, da bere Kosmača.

Kako lep bi bil roman, kjer bi bili v slogu ameriškega nobelovca prikazani Ferdo Bidovec, Fran Marušič, Zvonimir Miloš in Alojz Valenčič, njihov pogum, njihov strah, njihove oči, njihov molk, njihove besede, njihova pisma v tistih septembrskih dneh pred 90 leti, ko jih je fašizem obsodil na smrt in s tem zapisal med večne.

To bi bilo treba povedati mladim. Da ko govorimo o Bidovcu, Milošu, Marušiču in Valenčiču, ne govorimo o starorimskih izkopaninah, pač pa o ljudeh iz mesa in krvi, ki so nastopali na športnih tekmah, ki so osvajali dekleta, ljubili, pisali, peli, in delali to, kar delamo vsi. Tudi napake. Ki pa so bile v primerjavi z veličino njihovega boja neznansko majhne.

A še vedno slišim pripombo iz mladih ust, češ, kaj bomo s to zgodovino ...

Meni ljubi Bruce Springsteen je med nedavnimi nastopi na Broadwayu in v svoji avtobiografiji opisal, kako se je nekega novembrskega večera vrnil v rojstni kraj. Bukve, ki stala pred hišo in spremljala neštete družinske prizore, ni bilo več. A Springsteen pravi, da tisto drevo njegovega otroštva in njegovih prednikov ostaja, ker ga ni mogoče

odsekati ali izruti. History matters, zgodovina šteje, opozarja Springsteen. Duše živijo naprej.

Saj vidimo v slovenski politiki. Duše, demoni so stalno med nami. Tudi v Trstu ni drugače. Zato sta dve možnosti: ali temnim sencam drevesa pustiš, da zakrivajo pot, ali od zgodovine črpaš navdihujoč sijaj njenih svetilnikov. Rečeno konkretno: ker je bil moj ded večkrat v konfinaciji in v fašističnih zaporih, danes ne bom preziral italijanske kulture, bom pa čutil prijetno skrb do lepe slovenščine ter cenil in negoval svobodo izražanja.

Mladostnico in mladostnika v dobi covida-19 sicer verjetno bolj zanima gibanje black lives metter ali pohod Grete Thumberg, kar je seveda dobrodošlo, saj pomeni, da imata oči uprte v probleme sodobne družbe. Tako kot svojčas Gortan, Bidovec, Zelen, Tomažič in drugi.

Da spet uporabim tiste Čermeljeve besede: zgodbe iz preteklosti so lahko svetilnik v temni noči.

Zgodovina naj bo tam, na razpolago tistemu, ki išče modrost ali navdih. Drugim ni treba seči po njej. Zlasti politiki ne. Politiki naj zrejo tja, kjer je so vozlišča današnje in jutrišnje družbe: v šolstvo, v univerze, v znanost. Lavo čermelj, profesor in fizik, bi se verjetno strinjal. Naložba v znanje je tudi naložba v bolj strpno, lahko bi rekli nefašistično prihodnost.

Lavo Čermelj, profesor in fizik, bi se verjetno strinjal. Lepo je, da mu je Ljubljana v Toscaninijevem parku postavila doprsni kip.

Naj spomnim, da je Čermelj v knjigi Med prvim in drugim tržaškim procesom, ki je izšla leta 1972, opozarjal, da čas beži, in da še ni izšlo delo, ki bi primerno prikazalo razmere na Primorskem. K sreči je potem s svojimi knjigami nastopila Milica Kacin Wohinz, verjetno najbolj predana raziskovalka primorske epopeje. Milici Kacin Wohinz naj gre ob njenem bližajočem se visokem jubileju občutena zahvala.

Rad bi se zahvalil tudi prirediteljem za povabilo, naj bom govornik. Med pripravami na ta nastop sem poleti spet listal po pričevanjih in knjigah. V koronaletu 2020 sem si zaradi tega branja privoščil krasno potovanje v deželo primorskega upora. Tam so Bidovec, Miloš, Marušič, Valenčič in drugi — komunisti, liberalci, krščanski socialci, intelektualci, duhovniki, delavci, kmetje — sami veličastni svetilniki, ki nikoli ne ugasnejo. Naj njihov sij zabliska tudi v Ljubljani.